УДК 811.161.1'373.421

Т Ф. *Шумаріна*

Інтенсивна синонімія і проблема діагностування фахової належності у класифікаційному дослідженні

У статті зроблено спробу експериментального дослідження кореляційної залежності синонімів і соціальних ознак мовної особистості. Аналіз синонімічних переваг свідчить про те, що вибір лексеми із синонімічного ряду може бути обумовлений професійною приналежністю адресанта.

Ключові слова: соціолінгвістика, лінгводіагностика, експериментальні дослідження, кореляційна залежність, лексична синонімія.

В колі соціальних ознак (рідна мова, місце формування мовних навичок, стать, вік, інтелектуально-культурний рівень тощо) проблема визначення фахових ознак автора анонімного тексту й досі належить до малорозроблених. Такі питання на лексико-семантичному рівні мовної системи раніше розглядалися у суто соціолінгвістичному аспекті, але як діагностичний засіб інтенсивні (за Будаговим) синоніми в спеціальній літературі не представлені. Актуальність обраного напрямку обумовлена нагальною потребою експертів-криміналістів, які змушені вирішувати класифікаційні питання в умовах дефіциту специфічних ознак.

Огляд сучасної спеціальної літератури свідчить про те, що професія як об'єкт дослідження лишилася поза увагою фахівців-авторознавців, незважаючи на те, що цією проблемою зайнялися навіть почеркознавці, хоча корифеї-графологи й заперечують імовірність позитивних результа-

© Т. Ф. Шумаріна, 2007

тів на тій підставі, що професійні корективи графічної навички у кожного своєрідні і зумовлені в першу чергу конституційними особливостями організму. Сталося це, мабуть, тому, що її (професії) діагностування здається надто прозорим у лінгвістичному плані. Зазвичай про неї згадують підчас вирішення якихось інших авторознавчих питань, наприклад, у статтях про з'ясування належності тексту до певного функціонального стилю. І найчастіше основною методичною порадою виявляється рекомендація підвищеної уваги до професійної лексики або жаргону [2]. На нашу думку, для діагностування фахової належності мовця може виявитися корисною не лише спеціальна лексика, а й ще деякі категорії, зокрема інтенсивна синонімія. Залучення до авторознавчого дослідження цієї групи слів дозволить розширити коло ознак, за якими відбувається ідентифікація фахової приналежності автора тексту.

Можливість використання інтенсивної синонімії в якості діагностичного засобу зумовила специфіка цих синонімічних одиниць. Між членами її рядків, які кваліфікують як однорідні в експресивному та функціональному відношеннях, відзначається, тим не менше, подальша диференціація. На думку Т. Г. Винокур [1], внутрішньостильові синоніми виявляють прикмети, які властиві скоріше ідеографічній синонімії. Дійсно, у деяких синонімічних рядках внутрішньостильових синонімів існує семантична диференціація, але, гадаємо, існують і рядки, що складаються з синонімів, які майже наближені до абсолютних, але все ж таки не ідентичні їм і мають незначну стилістичну забарвленість. Можна припустити, що абсолютні синоніми становлять ядро стилістично однотипного синонімічного рядку, а всі інші — периферію. Периферичні одиниці, гадаємо, в описаних вище типах синонімічних рядків, за умов специфічного впливу мовленнєвої комунікації, здатні розбігатися на протилежні полюси периферії, де вони, з одного боку, тяжіють до лексики книжного стилю, а з іншого — до розмовних синонімів. Можливо, цей потяг базується на наявності у цих периферійних одиниць деякої експресивності або емоційної забарвленості. Наприклад: *буйный — безудержный — неукротимый — неистовый — яростный.*

Виходячи з усього сказаного, припускаємо, що периферійні синоніми можуть виявитися додатковими мовними індикаторами професійних груп, які, зазвичай, тяжіють до екстенсивних одиниць з протилежним стилістичним забарвленням: книжним (образним, високим) та розмовно-просторічним, — а саме юристів та представників творчої інтелігенції!: художників, письменників, музикантів.

Таким чином, гіпотеза може бути сформульована у такий спосіб: периферійні синоніми нейтрально забарвленого синонімічного рядку, як і екстенсивні синоніми, можуть свідчити про професійну належність (фах) осіб, що їх уживають.

З метою доведення виконання периферійними синонімами стилістично нейтрального синонімічного рядку функції соціальних маркерів був проведений експеримент. У ньому взяли участь особи з двома вищезгаданими фаховими характеристиками. Лінгвістична частина пропонованої їм анкети містила 5 синонімічних рядків — прикметників, які характеризують людину: 1) представительный — статный — осанистый — импозантный — презентабельный; 2) добрый — добродушный — благодушный — добросердечный — мягкосердечный; 3) толстый — полный — тучный — дородный — грузный; 4) молчаливый — неразговорчивый — немногословный — безмолвный — слова не добьешься; 5) безвольный — слабовольный — бесхарактерный — слабохарактерный — мягкотелый. Опрацювання матеріалів анкети дозволило з'ясувати, що кількість вживання мовних варіантів дійсно залежить від фахових характеристик інформантів, про що свідчать цифрові результати.

У синонімічному рядку з домінантою "представительный" 11 творчих робітників у сумі звернулися до 36 слововживань, 11 юристів — до 21; з домінантою "молчаливый" відповідно 36 творчих робітників, 18 юристів; з домінантою "безвольный" — 44 творчих робітника, 15 юристів; з домінантою "толстый" — 41 творчий робітник, 24 юриста; з домінантою "добрый" — 47 творчих робітників, 19 юристів. Кількісні показники вже на цьому етапі дозволяють констатувати неоднорідність, а вірніше, наявність розбіжностей у перевагах цих двох фахових груп. Як бачимо, словниковий склад, лексичний запас особистості у творчій групі значно перебільшує лексикон юристів. Слововживань у групі юристів майже удвічі менше. Але загальний кількісний аналіз здатен лише констатувати розбіжності, не надаючи нічого для цілей діагностування фаху.

На наступному етапі опрацювання даних доцільно звернутися до кількісно-якісного аналізу. З цією метою прослідкуємо, скільки слів обрав кожний інформант з кожної з двох груп та які конкретно лексеми уподобала кожна особа.

Цифрові показники виявилися такими:

1) синонімічний рядок з домінантою "представительный" — 11 осіб з групи творчої інтелігенції обрали: двоє — 2 слова, четверо — 3 слова, п'ятеро — 4 слова; 11 юристів: двоє — 1 слово, восьмеро — 2, один — 3;

2) синонімічний рядок з домінантою "молчаливый" — з групи творчої інтелігенції: восьмеро — 3, троє — 4; юристи : четверо — 1, семеро — 2;

3) синонімічний рядок з домінантою "безвольный" — з групи творчої інтелігенції: двоє — 3, семеро — 4, двоє -5; юристи: семеро — 1, четверо — 2;

4) синонімічний рядок з домінантою "толстый" — з групи творчої інтелігенції: четверо — 3, шестеро — 4, один — 5; юристи: дев'ятеро — 2, четверо — 3;

5) синонімічний рядок з домінантою "добрый" — в групі творчої інтелігенції: двоє — 3, четверо — 4, п'ятеро 5; юристи : п'ятеро — 1, четверо — 4, двоє — 3.

Якщо представити перший нейтральний синонімічний рядок як поле, де ядром є найуживаніші з синонімів, що складають рядок, а периферією — менш частотні лексеми, то в групі творчих робітників до ядра надходять *представительный та статный.* До ядра наближається і *импозантный,* але слід зауважити, що ця лексема тяжіє до книжного стилю. Гадаємо, що *осанистый* опинилося на периферії через наявність дещо підвищеної розмовної (але в межах нейтральності) забарвленості. У групі юристів ядро уживаності збігається на рівні домінанти з творчими робітниками, проте воно не включає лексему *импозантный.* Замість неї *осанистый,* яке, на нашу думку, має більш розмовне забарвлення. Всього один випадок вживання слова *презентабельный* зумовлений його індивідуальною конотацією іронічності (за словами інформанта). В цілому, ряд синонімічних уподобань обмежується двома членами, тоді як у творчих працівників максимально активними є якнайменше 4 лексеми, а п'ята, якої зовсім немає у юристів, представлена тут чотирма слововживаннями на 11 осіб. Таким чином, збіг становить домінанта. Розбіжності: у групі творчих робітників (1 група) лексема *осанистый* — неактивна, у юристів (2 група) — навпаки, активна. І ще: у 2-ій групі лексеми *импозантный, статный, презентабельный* зовсім не вживаються.

Числові показники синонімічного рядку з домінантою *молчаливый* та інші наводяться за наступною схемою: лексема, творчі робітники — перша цифра, юристи — друга цифра: *молчаливый* — 1. 30%, 2. 61%, *неразговорчивый* — 1. 14%, 2. 5%, *немногословный* — 1. 28%, 2. 0%, *безмолвный* — 1. 28%, 2. 0%, *слова не добьешься* — 1. 0%, 2. 11%. *Безвольный* — 1. 25%, 2. 73%, *слабовольный* — 1. 9%, 2. 27%, *бесхарактерный* — 1. 23%, 2. 0%, *слабохарактерный* — 1. 25%, 2. — 0%, *мягкотелый* — 1. 18%, 2. 0%. *Толстый* — 1. 15%, 2. 45%, *полный* — 1. 26%, 2. 38%, *тучный* — 1. 25%, 2. 0%, *дородный* — 1.19%, 2. 0%, *грузный* — = 1.15%, 2. 17%. *Добрый* — 1. 24%,2. 58%, *добродушный* — 1. 24%, 2. 32%, *благодушный* — 1. 20%, 2.0%, *добросердечный* — 1. 12%, 2. 0%, *мягкосердечный* — 1. 20%, 2. 10%.

Молчаливый. Працівники мистецтва обрали 4 з 5 наданих лексем, з цих чотирьох перевагу надано двом одиницям — домінанті та її абсолютному синоніму, і це збігається з юристами. А ось ще дві лексеми — *немногословный, безмолвный* — відрізняються деякою книжністю, особливо *безмолвный,* який, на нашу думку, слід було б віднести все-таки до високих слів. Таким чином, збіг — домінанта; розбіжності у цьому синонімічному рядку становить лексема *неразговорчивый* — єдине активне слово після домінанти у групі юристів і в той же час — мінімальне за частотою використання у першій групі.

Безвольный. Впадає в очі різноманітність переваг у першій групі та сталість у другій. Причому в першій групі найменшу кількість уподобань отримало слово *слабовольный,* і саме воно забезпечує варіантність у другій групі, де окреслилося сильне ядро (1 слово — домінанта), а варіантну частину становить вже згадана лексема *слабовольный.* Натомість у 1 групі у ядрі 4 з 5 одиниць. Отже, у двох групах збіг — домінанта, розбіжність — 1. слово "*слабовольный",* притаманне саме 2 групі і нечастотне у 1; 2. наявність доволі уживаних останніх трьох лексем — *бесхарактерный, слабовольный и мягкотелый.*

Толстый. У 1 групі домінантою виявилася лексема *полный,* яка фактично є евфемізмом загальномовної домінанти, що є ще одним свідоцтвом тяжіння до високого стилю в описі. На другому місті *тучный.* Слово *дородный,* яке рідко вживається в розмовному мовленні, в описі художників асоціюється з тіціанівськими дамами та жінками епохи Відродження, що й пояснює

його високу частотність як слова з групи "спеціальна лексика". У 2 групі (юристів) домінантою лишилася загальномовна лексема *толстый* і її загальновживаний евфемізм, якому відводиться місце у ядрі переваг. Незначним відсотком представлено слово *грузный,* яке більше тяжіє до розмовних, ніж *дородный и тучный,* які, до речі, зовсім відсутні у цій групі. Таким чином, збіг як такий — відсутній, бо навіть домінанти різні. Але для цілей ідентифікації найбільш придатними виявляються слова *тучный и дородный,* які навіть не представлені у групі юристів. Щодо домінанти *толстый,* то вона придатна для вірогідного висновку про менше її функціонування у групі творчих робітників, ніж у юристів.

Добрый. Перша група до ядра переваг віднесла дві лексеми *добрый, добродушный,* як і юристи. Таким чином, ядро синонімічного рядку в обох групах — це збіг. Дуже сильною виявилася периферія. Дві лексеми — *благодушный* та *мягкосердечный* — становлять значний відсоток від загальної кількості слововживань. їх можна назвати сильним діагностичним засобом, тому що у групі юристів перше зі слів зовсім відсутнє, а друге становить лише 10% від загального числа вживань цих синонімів. Ще одне слово має вагу у діагностичному плані — це *добросердечный.* У групі творчої інтелігенції воно зустрічається, хоча й нечасто, тому що має відтінок застарілості, а в юристів повністю відсутнє.

Таким чином, виявилося, що й у групі внутрішньостильових синонімів існує мовленнєва диференціація вживаності лексем за соціальними ознаками, а конкретно, за фаховою приналежністю. Зрозуміло, що вона не так разюча, як у колі екстенсивних синонімів, але достатня, щоб бути придатною до потреб діагностування. Проведене експериментальне дослідження 5 обраних синонімічних рядків, що характеризують людину, надало змоги з'ясувати, на якій підставі надається перевага тій чи іншій лексемі в типовій ситуації представниками двох різних професійних груп. Виявляється, що представники і творчої інтелігенції, і юристів у всіх розглянутих випадках (крім одного) за ядро уживаності обирають слово, яке з точки зору сучасного стилістичного узусу є нейтральним і кваліфікується як "своє" в обох професійних групах. Але не слід нехтувати і тими випадками, які не є частотними. Мається на увазі оказіональна заміна домінанти у групі робітників мистецтва, коли мовленнєвою домінантою обрано *"полный"* з міркувань етики. Можливо, подібні заміни у мовленні творчої інтелігенції є регулярними, але для доведення цього слід розширити об'єм дослідженого матеріалу. Але ж окрім ядерного збігу, який не може прислужитися потребам професійної діагностики, є ще й периферія синонімічного рядку, яка, як виявляється, здатна диференціювати мовленнєві переваги різних професійних груп. По-перше, звертає на себе увагу тяжіння творчої інтелігенції до членів синонімічної парадигми, які мають стилістичне прирощення, причому книжного характеру. Безумовно, прирощення не перетворює нейтральну в стилістичному плані одиницю на високе слово (книжний стиль), воно лише надає їй деякого забарвлення. А як наслідок — виникнення стилістичної інтенсифікації інтенсивних синонімів. Можливість цього явища обумовлена процесом постійного вживання окремих периферійних синонімів нейтрального синонімічного рядку на тлі нейтральної домінанти, внаслідок чого домінанта може "відсувати" свій синонім у бік більшої книжності (офіційно-ділового чи високого забарвлення). Так, наприклад, на тлі домінанти *молчаливый* та її ядерного партнера *неразговорчивый* синоніми цього ж нейтрально стилістичного рядку *(немногословный, безмолвный)* сприймаються як периферія нейтральності чи межа книжності. Саме таким одиницям надають перевагу письменники, поети та художники. Тобто з нейтрального стилістичного рядку з домінантою *молчаливый* соціальними маркерами професійної групи робітників мистецтва є *безмолвный и немногословный;* з домінантою *добрый — благодушный, добросердечный, мягкосердечный;* з домінантою *представительный — импозантный, статный, презентабельный;* з домінантою *толстый — тучный, дородный;* з домінантою *безвольный — мягкотелый, слабохарактерный, бесхарактерный.* Щодо специфіки діагностування мовлення представників юридичного фаху, то слід зазначити, що їм притаманні лексеми з ядра синонімічного рядку, найчастіше це сама домінанта чи найчастотніший її партнер (наприклад: *толстый и полный* порівняно з *тучный, дородный и грузный),* або периферійні синоніми з прирощенням розмовного типу *(осанистый* порівняно з *импозантный, презентабельный,* які у периферії тяжіють до книжності). Гадаємо, що між екстенсивними (міжстильовими) синонімами існують "прикордонні зони", де здійснюється взаємодія і взаємопроникнення стилістичного забарвлення різностильових одиниць. Саме лексеми, розташовані на "прикордонних зонах", і є головним діагностичним засобом при

виявленні професійної приналежності автора за методикою переваг інтенсивних синонімічних одиниць.

1. *Винокур Т. Г.* Закономерности использования языковых единиц. — М., 1980.
2. *Вул С. М.* Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи. — М., 1977.

Т. Ф. Шумарина

ИНТЕНСИВНАЯ СИНОНИМИЯ И ПРОБЛЕМА ДИАГНОСТИКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ В КЛАССИФИКАЦИОННОМ ИССЛЕДОВАНИИ

В статье предпринимается попытка экспериментального исследования корреляционной зависимости синонимов и социальных признаков языковой личности. Анализ синонимических предпочтений свидетельствует о том, что выбор лексемы из синонимического ряда может быть обусловлен профессиональной принадлежностью адресанта.

Ключевые слова: социолингвистика, лингводиагностика, экспериментальные исследования, корреляционная зависимость, синонимия.

T. F. Shumarina

INTENSIVE SYNONYMY AND DIAGNOSTICS OF PROFESSIONAL MEMBERSHIP IN THE CLASSIFICATION RESEARCH

The article is devoted to the experimental research of the correlation dependence between synonyms and the linguo-individuum social features. The analysis of the synonym choice showed that the selecting the proper synonym depends on the professional belonging of sender.

Keywords: sociolinguistics, lingual diagnostics, experimental research, correlation dependence, synonymy.